

RAN, Nazım Hikmet

(bk. NAZİM HİKMET).

RASSÂS

(الرصاص)

Ebû Muhammed Hüsâmüddîn el-Hasen
b. Muhammed b. el-Hasen er-Rassâs
(ö. 584/1188)

Zeydî kelâmcısı ve fıkıh âlimi.

546 (1151) yılında doğdu. Kendisi ismini, İbn Metteveyh'e ait *el-Mecmû' fi'l-Muḥîṭ bi't-teklîf* adlı eserin kendisinde bulunan bir nüshasının kenarına düştüğü notta Hasan b. Muhammed b. Hasan b. Ebû Bekir Muhammed er-Rassâs olarak kaydeder. Kaynaklarda genellikle Ebû Muhammed künyesiyle anılırken bazan Ebû Ali ve Ebû'l-Hasan künyeleri de zikredilir. Soyu Necid kökenli Cüheyne kabilesine dayanır. Atalarından bazıları Yemen'de Zeydî imâmetini kuran Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin'in (ö. 298/911) ashabındandır. Brockelmann onun Usvan'da (Asvan) doğduğunu ve Fâtımîler tarafından Yemen'e elçi olarak gönderildiğini, Mısır'da halifeliğini ilân ettiğini, fakat Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Mısır'ı fethetmesiyle buradan kaçtığını yazarsa da (*GAL Suppl.*, I, 700) bütün bu bilgiler yanlıştır. Bu hata, Brockelmann'ın kaynak olarak kullandığı ve Rassâs ile çağdaşı Kâdî Reşîd olarak bilinen Ebû'l-Hasan Ahmed b. Ali b. İbrâhîm b. Zübeyr el-Gassânî el-Asvânî arasındaki tartışmayı İbn Ebû'r-Ricâl'in *Maṭla'u'l-büdü'r* undan aktaran Griffini'yi yanlış anlaması ve burada Kâdî Reşîd hakkında verilen bilgileri Rassâs'a atfetmesinden kaynaklanmaktadır.

Rassâs, Yemen Zeydîleri içinde Basra Mu'tezilesi'nin görüşlerini benimseyenlerle Bağdat Mu'tezilesi'nin öğretisini benimseyen Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin'in görüşleri temelinde yükselen ve bu sebeple Bağdat Mu'tezilesi'ne yakın olan, önderliğini Mutarrif eş-Şihâbî'nin yaptığı Mutarrifiyye mezhebinin mensupları arasında yoğun tartışmaların gerçekleştiği bir dönemde yaşadı. Kendisi, bu mücadelede aktif bir şekilde yer alan ve Mutarrifiyye'yi sert bir dille eleştiren Kâdî Ca'fer b. Ahmed'in (ö. 573/1177) öğrencisidir. Kâdî Ca'fer'den büyük bir ihtimalle medresesinin bulunduğu Senâ'da ilim tahsil etmeye başladı. Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'*, Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Emâlî*, Ebû Ali es-Saffâr'ın *Kitâbü'l-Erba'în* ile *Hadîsü'l-âbid* adlı eserlerini hocasından 557-

de (1162) okumuş olması ilim tahsiline erken yaşta başladığını göstermektedir. Henüz on dört yaşında iken edebiyat, on beş yaşında iken kelâm alanında eser yazdı. Kâdî Ca'fer'in ölümünden sonra onun öğrencileri tarafından önder kabul edildi. Böylece yirmi beş yaşında hocasının yerini aldı ve telif faaliyetleri yanında öğrenci okutmaya başladı. Yetiştirdiği öğrencilerin başında Yemen'deki Zeydîler Devleti'nin 1187-1217 yılları arasında imamlığını yapan Mansûr-Billâh Abdullah b. Hamza gelir. Şehâbeddin Ebû'l-Kâsım b. Hüseyin b. Şebîb et-Tihâmî, Muhammed b. Ahmed b. Velîd el-Kureşî, Süleyman b. Abdullah el-Hurâşî ve kendi oğlu Ahmed b. Hasan önde gelen diğer öğrencileridir. Rassâs 28 Şevval 584 (20 Aralık 1188) tarihinde erken yaşta San'a'da vefat etti, burada hocasının mezarının yanına defnedildi. Rassâs'ın soyundan pek çok âlim yetişmiştir. Bunların içinde oğlu Ahmed b. Hasan ile "Hâfîd" lakabıyla bilinen torunu Ahmed b. Muhammed b. Hasan en tanınmış olanlarıdır.

Kaynaklarda yaşadığı dönemin önde gelen Zeydî âlimi olarak nitelendirilen Rassâs vefatında, "Kelâm ilmi öldü" denilecek kadar (Abdullah b. Miftâh, I, 46) kelâm ilmindeki vukufuyla öne çıkmıştır. Basra Mu'tezilesi'nin ve özellikle Behşemiyye ekolünün görüşlerini benimseyen bir âlim olarak ilmî mücadelesini özellikle Mutarrifiyye'ye karşı yapmıştır. Bunun yanında, Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin fikirleri temelinde yükselerek Basra Mu'tezilesi içinde Behşemiyye'ye rakip olarak çıkan ve etkisi Yemen'de gittikçe yayılmaya başlayan Hüseyniyye ekolüne karşı da mücadele vermiştir. Rassâs'ın kelâm alanındaki eserleri daha ziyade "dakîku'l-kelâm" denilen tabiat konularına yoğunlaşmıştır. Bunda rakip ekol Mutarrifiyye'nin Basra Mu'tezilesi'nin tabiat konusundaki görüşlerini eleştirmesinin payı büyüktür.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Mü'essirât ve miftâhi'l-müşkilât*. Rassâs'ın en meşhur eseridir. Kitap Allah'ın sadece cisimleri yarattığını, cisimlerdeki oluşların, değişikliklerin ise Allah'a bağlı olmadan meydana geldiğini, diğer bir ifadeyle arazların illetinin cisimlerin bizzat kendisi olup doğrudan Allah tarafından yaratılmadığını söyleyerek tabiat keskin bir sebeplilik anlayışını kabul eden Mutarrifiyye'nin iddialarını reddetmek amacıyla yazılmıştır. Rassâs eserinde, daha önce Hâkim el-Cüsemî'nin *et-Te'sîr ve'l-mü'essir* inde yaptığına benzer şekilde kavram analizleri yapar. Öncelikle "bir hükmü yahut sıfatı

ortaya koyan şey" diye tanımladığı müessirleri ve müessir yerine geçen unsurları fâil, illet, sebep, muktezî, şart ve dâî şeklinde belirleyip tariflerini verir. Ardından bu müessirlerin etkiye yol açmasını tercih (sıhhat ve ihtiyar) ve zorunluluk (icâb) ekseninde inceler. Eser boyunca müessirleri bu iki temel kriter (etkiyi tercihe dayalı yahut zorunlu olarak ortaya koyma) çevresinde çeşitli şekillerde tasnif ederek bunların birbiriyle olan benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koyar, böylece Mutarrifiyye'nin katı sebeplilik anlayışını reddetmeyi mümkün kılacak kavramsal bir alt yapı hazırlamaya çalışır. Pek çok yazma nüshası bulunan eser Jan Thiele tarafından *Kausalität in der mu'tazilitischen Kosmologie* adı altında detaylı bir analizle birlikte yayımlanmıştır (*Das Kitâb al-Mu'aththirât wa-miftâh al-müşkilât des Zayditen al-Hasan ar-Raşşâş [st. 584/1188]*, Leiden-Boston 2011). Zeydî âlimi Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Bekrî esere *Şerḥu'l-Mü'essirât* olarak da bilinen *Mişbâhu'z-zulumât fi keşfi me'âni'l-Mü'essirât* adıyla bir şerh yazmıştır. 2. *el-Kâşif li'l-beşâ'ir 'an işbâti'l-cevâhir*. Yine atomculuk teorisini reddeden ve bölünemeyen cüzü (cüz-i lâ yetecezzâ) kabul etmeyen Mutarrifiyye fırkasına karşı bölünemeyen cüzlerin varlığını kanıtlamaya yönelik bir eserdir. Bilinen tek nüshası Milano'dadır (Biblioteca Ambrosiana, Ar., nr. E 460/II, vr. 25-110). 3. *el-Muḥtaşar fi işbâti'l-a'râz*. Atomcu âlem anlayışının iki temel kategorisinden biri olan arazlar hakkında yazılan bu eserde Rassâs, arazları idrak edilebilen ve idrak edilemeyenler olmak üzere sınıflandırarak bunların varlıklarını kanıtlamaya çalışır (Milano Biblioteca Ambrosiana, Ar., nr. E 460/V, vr. 138-145). 4. *Mes'ele fi keyfiyeti'l-a'râz (Keyfiyyetü vücûdi'l-a'râzi'l-müşile fi beyâni zâlike ilâ eblağ'i'l-ağrâz)*. Rassâs'ın arazları varlığa geliş biçimlerine göre düzenlediği bir eserdir (San'a el-Câmiu'l-kebîr; el-Mektebetü'l-garbiyye, nr. 3255, vr. 11-18; Dahyân Mektebetü Muhammed b. Abdülazîm el-Hâdî). 5. *Keyfiyyetü keşfi'l-aḥkâm ve's-şifât 'an ḥaşâ'ışı'l-mü'essirât ve'l-muḥteziyât*. Basra Mu'tezilesi'nin sıfat anlayışına dair olan eseri Rassâs öğrencisi Ebû'l-Kâsım et-Tihâmî'nin teşvikleriyle yazmıştır ve onun Basra Mu'tezilî öğretisine yönelik eğiliminin en belirgin şekilde görüldüğü kitaptır. Rassâs, burada bazı küçük değişikliklerle birlikte büyük oranda Ebû Hâşim el-Cübbânî'nin zât-sıfat ilişkisini açıklamak için geliştirdiği ahvâl teorisini kabul eder (Berlin Staatsbibliothek, Glaser, nr. 29, vr. 1-61; nr. 80, vr. 64-113;

Leiden Universiteitsbibliothek, Or., nr. 6355/5, vr. 171-236; Dahyân Mektebetü Muhammed b. Abdülazîm el-Hâdî, Sa'de Mektebetü Âli'l-Hâşimî, nr. 181/3). Kâsım b. Ahmed b. Humeyd el-Muhallî (VIII./XIV. asrın ilk yarısı) esere *Ta'likâ 'ale'l-Keyfiyye* başlığıyla bir ta'lik kaleme almıştır. **6. et-Taḥşîl fi't-tevhîd ve't-ta'dîl** (*Kitâbü't-Taḥşîl fi'ilmî'l-uşûl*). Geliştirilmiş bir kelâm kitabı mahiyetindeki eser tevhid, sıfatlar, adalet, nübüvvet, imâmet, emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker, va'd-va'id, el-menzile beyne'l-menzileteyn konularını içerir (Milano Biblioteca Ambrosiana, Ar., nr. E 206/II, vr. 212-284). Eser üzerine Rassâs'ın oğlu Ahmed er-Rassâs *et-Tezkire li-fevâ'idî't-Taḥşîl* (kısa bir şerh), öğrencisi Süleyman el-Hurâşî *Kitâbü't-Taḥşîl li-cümüli't-Taḥşîl* (hacimli şerh), Ebü'l-Kâsım et-Tihâmî'nin talebesi olan diğer bir öğrencisi Hüseyin b. Müsellem et-Tihâmî de *el-İklîl şerḥu ma'ânî't-Taḥşîl* adıyla bir şerh yazmıştır. **7. et-Tibyân li-Yâkûtetü'l-îmân ve vâsiṭati'l-burhân**. Kâdî Abdülcebbar'ın öğrencisi Ebü'l-Fazl Abbas b. Şervîn'in *Yâkûtetü'l-îmân ve vâsiṭati'l-burhân fi uşûli'd-dîn* adlı kitabı üzerine kurulan eser, kelâm ilminin bütün konularını içerecek şekilde tasarlanmış, ancak Rassâs muhtemelen genç yaştaki ölümü sebebiyle eseri tamamlayamamıştır. Kitabın başlangıçta eksiklikler içeren bir nüshası Milano'da (Biblioteca Ambrosiana, Ar., nr. E 208/I, vr. 1-151), başında ve sonunda kısmî eksiklikler bulunan başka bir nüshası San'a'dadır (el-Câmiu'l-kebîr; el-Mektebetü'ş-Şarkıyye, nr. 2401). **8. Aşrû'l-fevâ'idî'l-lâzime 'an şîḡati delîlin vâhid**. Mu'tezile'nin insan fiilleri konusundaki tefvîze dair görüşünü on soru bağlamında açıklayan bir eserdir (Biblioteca Ambrosiana, Ar. nr. E 460/III, vr. 114-125). Thiele eserin tanımlanmamış bir nüshasının Münih'te olduğunu belirtir (Bayerische Staatsbibliothek, Cod Arab, nr. 1192/II, vr. 160-163; *Arabica*, LVII [2010], s. 550). **9. el-Berâhînü'z-zâhiretü'l-celiyye 'alâ enne'l-vücûd zâ'id 'ale'l-mâhiyye**. Küçük bir risâle olup Rassâs'ın bağlı olduğu Behşemiyye'ye rakip diğer bir Mu'tezilî ekol olan Hüseyniyye'nin vücûd-mahiyet konusundaki görüşlerine dair reddiyesidir. Risâlede Hüseyniyye'nin görüşlerini İbnü'l-Melâhimî'nin *Tuḥfetü'l-müteke'llimîn fi'r-red 'ale'l-felâsife* adlı eserinden isim vermeden nakleden Rassâs, Hüseyniyye'nin vücûd ile mahiyeti özdeşleştiren anlayışını reddederek Behşemiyye'nin vücûd-mahiyet ayrımını kabul eden anla-

yışını savunur. Sonunda eksiklikler bulunan bir nüshası Yemen'de özel bir kütüphanedeki bir mecmua içinde olan eseri (San'a, Mektebetü Muhammed b. Mansûr) Hassân Ensârî bilinen tek nüshasına dayanarak bir makale içinde neşretmiştir (bk. bibl.). **10. el-Fâ'ik fi uşûli'l-fıkh**. Sonraki Zeydî kaynaklarında esere sıkça atıf yapılmıştır (Viyana Österreichische Nationalbibliothek, Glaser, nr. 157; Bingazi Mektebetü Câmiati Bingâzî [daha önce: Câmiatü Kâryûnus], nr. 612). **11. Faşl fi şurûti't-tenâkuẓ ve't-te'âruz fi'l-ḥiṭâb**. Müellifin *el-Fâ'ik*'te zikrettiği eser, Kur'an ve Sünnet'in birbiriyle çelişkili gibi görünen ibarelerinin telifine dairdir (Biblioteca Ambrosiana, Ar. nr. F 177/III, vr. 191-193). **12. el-İntişâr li-mezâhibi'l-iftreti'l-eḥâr**. Rassâs'ın Zeydiyye içinden çıkan Bütriyye mezhebine mensup adı bilinmeyen bir kişinin yine adı belirtilmeyen eserine reddiyedir. Müellifin eserde yer alan taklid, imâmet, şer'î esasların kaynakları, icmâ konularındaki görüşlerini reddeden Rassâs reddiyesinin sonuna, müellifin cevaplandırması için özellikle kelâm ve fıkıh usulünün çeşitli konularıyla ilgili sorular içeren bir bölüm eklemiştir (Biblioteca Ambrosiana, Ar. nr. A 22/I, vr. 2-156). **13. el-Makşûd fi'l-makşûr ve'l-memduḍ** (Vatikan Biblioteca Apostolica Vaticana, nr. 1777/9, vr. 148-155). **14. Takrîbü'l-ba'id min mesâ'ili'r-Reşîd. Cevâbü'l-Kâdî er-Reşîd** olarak da bilinen eser, Kâdî Reşîd Ebü'l-Hasan el-Asvânî'ye karşı yazılmış polemik türü bir kitaptır. Eserin günümüze ulaşan bir nüshası bilinmemektedir. **15. Nakẓ 'ale'l-Medḥal ilâ Ğureri'l-edille**. Bu eseri Rassâs'ın öğrencisi Muhammed b. Ahmed b. Velîd el-Kureşî zikreder ve onun Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *Ğurerü'l-edille*'sinde ileri sürdüğü imâmet konusundaki görüşlerin reddini içerdiğini belirtir (Kâdî Abdülcebbar, XX/2, s. 263-264). Bu kitabın da nüshası bilinmemektedir. **16. et-Ṭarâ'îku'l-mustaḥdeşe**. Tabakat kitaplarında yer almayan eseri Rassâs diğer bazı eserleri içinde zikreder. Kitabın eksik bir nüshası Milano'dadır (Biblioteca Ambrosiana, Ar. nr. E 208/II, vr. 151-160; Thiele, *Arabica*, LVII [2010], s. 548). **17. el-Makâşîd**. Gazâlî'nin fikirlerine karşı yazılmış bir reddiye olup günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. **18. Münâkazâtü ehli'l-manṭık**. Büyük bir ihtimalle Grek mantığını eleştiren bir eserdir. **19. er-Risâletü'd-dâminetü'l-vefiyye bi-ihâmî nâsri mezhеbi'l-Ḳaderiyye**. İsminden anlaşıldığı kadarıyla Cebriyye'nin anlayışına reddiye olarak yazılmıştır.

Rassâs'ın günümüze ulaşmayan, fakat kendisinin bazı eserlerinde ve tabakat kitaplarında zikredilen *Kitâbü Keşfi'l-a'râz 'ani'l-aḥvâl, el-Mesâ'ilü'l-işrûn* ve *el-Ḳâṭi' li'l-veṭin min licâci'l-müte'annitin* (bazı kaynaklarda *er-Risâletü'l-kâṭi'a li'l-evrâd min licâci'l-müte'annit mine'l-emrâz*) adlı eserlerine yapılan sınırlı sayıdaki atıflardan anlaşıldığı kadarıyla tabiat konuları özellikle varlık-sıfat ilişkisi meselelerine dairdir. Ayrıca Rassâs'ın Bâtıniyye'ye karşı bir reddiye yazdığı bilinmektedir. Nitekim bu eserine reddiye yazan kimliği meçhul bir Bâtınî için *Mişkâtü'l-envârî'l-ḥâdime li-ḳavâ'idî'l-Bâtıniyyeti'l-eşrâr* başlığıyla bir reddiye kaleme alan Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza eserinde Rassâs'ın reddiyesinden bazı alıntılar yapmıştır (Ahmed el-Hüseyinî, III, 21; Thiele, *Arabica*, LVII [2010], s. 551).

Rassâs'a atfedilen *eş-Selâsûne'l-mes'ele* (Abdullah b. Miftâh, I, 46) oğlu Ahmed er-Rassâs'a aittir. Bu sebeple kendisine atfedilen *Şerḥu şelâsîne mes'ele* adlı eserin de (Ziriklî, II, 214) ona ait olması gerekir. Yine kendisine izâfe edilen *el-Hulâşatü'n-nâfi'a bi'l-edilleti'l-kâṭi'a* adlı eser de (*Hediyetü'l-ârifin*, I, 279) oğlu Ahmed er-Rassâs'a aittir. *el-Hulâşa fi ma'rîfetillâh* adıyla Rassâs'a nisbet edilen kitap (Vecîh, *Meşâdirü't-türâs*, II, 289) ya oğlu Ahmed er-Rassâs'ın *el-Hulâşatü'n-nâfi'a'sıyla* ya da hocası Kâdî Ca'fer b. Ahmed'in *el-Hulâşatü'l-fevâ'id*'iyle, *er-Risâletü'l-Hâşimiyye li-ünfi'd-ḳalâl* adıyla izâfe edilen eser ise (Ekva', II, 959; Vecîh, *A'lâm*, s. 344) Mütevekkil-Alellah Ahmed b. Süleyman'ın aynı adlı eseriyle karıştırılmış olmalıdır. Yine ona izâfe edilen *er-Risâletü't-Tavâfe* (Ahmed el-Hüseyinî, I, 387), Rassâs'ın isteği üzerine öğrencisi Mansûr-Billâh Abdullah b. Hamza tarafından yazılmıştır. Jan Thiele bazı modern kaynaklarda (Ekva', II, 959; Vecîh, *A'lâm*, s. 344) Rassâs'a atfedilen *er-Risâletü'n-nâṭıka* adlı eserin de ona aidiyetinin şüpheli olduğunu söyler (*Arabica*, LVII [2010], s. 554). Eserlerinin yakın zamanlarda ortaya çıkması dolayısıyla Rassâs, ancak son dönemde tanınmaya ve modern çalışmalara akademik çevreler tarafından konu edilmeye başlanmıştır. Hakkında şu ana kadar yapılan kayda değer tek çalışma tabiat felsefesiyle ilgili görüşlerini inceleyen Jan Thiele'nin eseridir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XX/2, s. 263-264; Mansûr-Billâh Abdullah b. Hamza, *Mecmû'û resâ'il* (nşr. Abdüsselâm Abbas el-Vecîh), Amman 1422/2002, I, 239-240; Humeyd b. Ahmed el-Mu-

hallî, *el-Hadâ'îku'l-verdiyye fi menâkibi e'immeti'z-Zeydiyye* (nşr. Murtazâ b. Zeyd el-Hasenî), San'a 1423/2003, II, 256-258; Ebû'l-Hasan Abdullah b. Miftâh, *el-Müntez'û'l-muhtâr mine'l-Ğayisî'l-midrâr: Şerhu'l-Ezhâr*, Sa'de 1424/2003, I, 46; İbn Fend, *Me'âşirü'l-ibrâr fi tafsilî mucme-lâti Cevâhiri'l-ibrâr* (nşr. Abdüsselâm Abbas el-Vecîh – Hâlid Kâsım M. el-Mütevekkil), Amman 1423/2002, II, 803; Safiyüddin İbn Ebû'r-Ricâl, *Maṭla'û'l-büdü'r ve mecma'û'l-buḥûr fi terâcümi ricâlî'z-Zeydiyye* (nşr. Abdürrekâb b. Mutahhar M. Hacer – Mecdüddin b. Muhammed b. Mansûr el-Müeyyidî), Sa'de 2004, II, 103-108; İbrâhim b. Kâsım, *Ṭabaḳâtü'z-Zeydiyyeti'l-kübrâ: Bulûġu'l-murâd ilâ ma'rifeti'l-İsnâd* (nşr. Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh), Amman 1421/2001, I, 333-336; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 700; İzzâhu'l-mek-nûn, II, 340; *Hediyetü'l-Şarîfin*, I, 279; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 214; Ahmed b. Muhammed eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemeni'l-fikrî fi'l-Şasri'l-Ab-bâsî*, Beyrut 1407/1987, III, 290-291; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 108, 172, 555; Ahmed el-Hüseynî, *Mü'elleftü'z-Zeydiyye*, Kum 1413, I, 219, 318, 387; II, 180, 262, 300, 366, 377, 394, 412; III, 21, 49, 58; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, Beyrut 1414/1993, I, 533; İsmâil b. Ali el-Ekva', *Hicerü'l-ilm ve me'âkilüh fi'l-Yemen*, Beyrut 1416/1995, II, 959-960; Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh, *A'lâmü'l-mü'el-lifine'z-Zeydiyye*, Amman 1420/1999, s. 342-345; a.mlf., *Meşâdirü't-türâş fi'l-mektebâti'l-ḥâşşa fi'l-Yemen*, San'a 1422/2002, I, 365, 366, 386, 389, 390, 392, 403, 410, 415, 437, 442, 446, 476; II, 102, 289; Ahmed Abdürrezzâk er-Rukayhî v.dğr., *Fihristü maḥfûḫâti Mektebeti'l-Câmîfî'l-kebîr: San'â, San'a*, ts. (Vizâretü'l-Evkâf ve'l-irşâd), II, 566, 667, 718; Hassan Ansari, "Al-Barâhin al-zâhira al-jaliyya 'alâ anna l-wujûd zâ'id 'alâ l-mâhiyya by Husâm al-Din Abû Muhammed al-Hasan b. Muhammed al-Rassâs", *A Common Rationality: Mu'tazilism in Islam and Judaism* (ed. C. Adang v.dğr.), Würzburg 2007, s. 337-348; J. Thiele, *Kausalität in der mu'tazilitischen Kosmologie: Das Kitâb al-Mu'aththirât wa-miftâḥ al-muškilât des Zayditen al-Hasan ar-Raşşâş* (st. 584/1188), Leiden 2011, tür.yer.; a.mlf., *Theologie in der jemenitischen Zaydiyya: Die Naturphilosophischen Überlegungen des al-Hasan ar-Raşşâş*, Leiden 2013, s. 13-57; a.mlf., "Propagating Mu'tazilism in the VIth/XIIth Century Zaydiyya: The Role of al-Hasan ar-Raşşâş", *Arabica*, LVII, Leiden 2010, s. 536-558; E. Griffini, "I manoscritti sudarabici di Milano: Catalogo della primera collezione (125 codici; 315 numeri)", *RSO*, II (1908-1909), s. 133-166.

ORHAN ŞENER KOLOĞLU

RÂŞİD EFENDİ MATBAASI

İstanbul'da Müteferrika'dan sonra faaliyet gösteren ikinci matbaa (1782-1797).

İbrâhim Müteferrika'nın kurduğu matbaa ölümünden sonra (1160/1747) kendisinin kalfası olan Kadî İbrâhim Efendi tarafından çalıştırılmak istendiyse de bu girişim sürekli ve başarılı olmadı, nihayet bunun da ölümünün ardından mat-

baa işleri tamamen terkedildi ve zaman içinde unutuldu. Bu durum 1782 yılına kadar devam etti. Halil Hamîd Paşa'nın sadâreti esnasında (1782-1785) beylikçilik vazifesini sürdüren Mehmed Râşid Efendi ile Vak'anüvis Ahmed Vâsîf Efendi, devlet hazinesine yük olmamak için masrafları müştereken karşılama ve bazı masraflar dahilinde Evkâf-ı Hümâyün'a bağlanmak amacıyla matbaanın tekrar açılmasına teşebbüs ettiler ve sadrazamın da desteğiyle gerekli imtiyaz beratını aldılar (1197/1783). Matbaa için lüzumlu alet ve edevatın önemli bir kısmını Müteferrika Matbaası'nda kullanılanlar oluşturmaktaydı ve bunlar daha önceden Kadî İbrâhim Efendi'nin dul eşinden satın alınmıştı. Fransız elçiliği bünyesinde Arap harfleriyle Türkçe baskı yapacak bir matbaa kurulmasına teşebbüs edilmesi ve Müteferrika Matbaası'ndan arda kalanların elçilik tarafından satın alınmak istenmesinin Râşid ve Vâsîf efendileri harekete geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

III. Selim, 1795'te Hasköy'de Mühendis-hâne-i Berrî-i Hümâyün'u açtığında burada bir de matbaa kurulması gerekli görüldü. Matbaa için lüzumlu yeni hurufat ve basım tezgâhlarının tedarik edilmesi söz konusu olmakla birlikte yeni matbaanın ilk malzemelerinin Râşid Efendi'nin elindeki "âlât, edevât ve basmahâne takımları"nın satın alınmasıyla oluşturulduğunu, Mühendis-hâne'nin bağlı olduğu kurum olan Humbaracı ve Lâğımçı ocaklarının nâzırı Memiş Efendi'nin 15 Şubat 1797 tarihli bir takririnde belirtilmektedir. Buna göre matbaa için önce, Vâsîf Efendi ile olan ortaklığı fazla uzun sürmeyen Râşid Efendi ile irtibata geçildi, kendisinde mevcut bulunan matbaa levazimatının mahiyeti tahkik edildi. Râşid Efendi'nin ifadesine göre vaktiyle Müteferrika bakiyesi basım edevatı için Fransızlar Kadî İbrâhim'in hanımına 4000 kuruş teklif etmişlerdi. Râşid Efendi bunların yabancıları satılmasını uygun görmediğinden biraz daha fazlasını ödeyerek bakiyeyi satın aldı. Ardından

Râşid ve Vâsîf efendilerin matbaa açılmasıyla ilgili berat istemlerini konu alan Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın takriri. Üstte I. Abdülhamid'in onayı ve basılmasını istediği tarihler yer almaktadır (BA, AE, nr. 1064)